

הרב שלמה גורן

לבעיות דת ומדינה*

אין סמכות לתיקונים כרת

קביעת היחס בין הדת למדינת-ישראל, היא אחת הבעיות החמורות המנסות ברומן של עולמנו. בפתרונה תלויה אחדותה הרוחנית של המדינה, ולאורה עלינו למצוא את הנוסחה המתאימה, שתענה על השאלה: האם קיימת אפשרות, בתנאים של ימינו, למצוא שפה משותפת בין שני חלקי האומה ולגשר על פני התהום הרובצת ביניהם?

שאלת מעמדה של הדת במדינה, מהווה סלע-מחלוקת מראשית-תקומתה, גורמת לפירוד-הלבבות ולשנאת-אחים, ההולכת וגוברת בזמן האחרון, ומאיימת על שלימותו ועל ייחודו הלאומי והרוחני של העם כולו.

בד בבד עם הישגים חשובים, שהציבור הדתי זכה בהם בתקופת המדינה בשטחי דת שונים, יש להצטער על שאלה לא הושגו באמצעות השפעה ישירה על ההמונים מצד המנהיגות הרוחנית במדינה, ולא באמצעי הסברה ושכנוע. את רוב ההישגים בשטח הדת, יש לזקוף לזכות הקונסטלציות הפוליטיות השונות שהיו קיימות במדינה. הן אשר גרמו לקביעת חוקים, תקנות וחוקי-עזר שונים, לפי רוח התורה וההלכה. עם זאת, בזמן האחרון חל מפנה לטובה. על-אף הפירוד הרב, מורגשת התעוררות-מה מצד הסקטור החילוני לערכי מסורת ודת.

אמנם, אין ללמוד מכך, שתנועה המונית קמה, כביכול, בקרב הציבור החילוני. במדינה, והיא דוגלת בתחייה דתית של ממש בכיוון שמירת התורה והמצוות בהתאם להלכה. עדיין רחוקה הדרך לתחייה כזאת; היא לא נראית עדיין באופק. אדרבה, מתגברת הדרישה בקרב ההמונים המוגדרים כבלתי-

* פורסם בקובץ "הדת והמדינה", הוצאת המפד"ל, ניסן תשכ"ד.

שלמה גורן

דתיים, להכנסת רפורמות שרירותיות בדת, לפי רוח הזמן, כדי להקל על התקרבותם לערכי מסורת. וכאשר מתחילים בתיקונים, מתערערים יסודות הדת, ואחריתה של סכנה זו לתורה ולמצוות — מי ישורנה. נוסף לכך, אין כעת שום סמכות בעולם, ולא יכולה להיות כזאת בזמן הזה, אשר תוכל לשנות או לתקן הלכה אחת, או לבטל איסור קל מן התורה או מדברי סופרים.

עם זאת, יש כר נרחב לבירורי בעיות הלכתיות שהתעוררו עם תקומת המדינה ונושאים שלא נתבררו אצלנו בהלכה, מפאת היותנו מנותקים מהם במשך אלפי שנים, כאשר לא היתה מוטלת עלינו אחריות להנהגת מדינה על כל שירותיה הבטחוניים, המדיניים והכלכליים. כן חייבים אנו להעלות בראש מחקרנו, את הבעיות ההלכתיות המתעוררות עקב פיתוח הטכניקה במדינה, שבכוחה לפתור קשיים הלכתיים רבים. אבל אין כל מקום להכנסת תיקונים בדת ללא סמכות הלכתית. עדות לכך הן התנצחות הרפורמיות בעולם, שהגיעו להרס כל משמעת הלכתית, והלכו מדחי אל דחי, עד שלא נשאר בהם ובהמונם רוח של תורה וזיקה למצוות.

הישגים — ללא התעוררות רוחנית ראויה

אולם על אף זאת, חייבים אנו לעודד את סימני התהיה והיפוישי. הדרך המתגלים בזמן האחרון בקרב הציבור הרציני מבני הקיבוצים ומושבי העובדי דים. הרצון ללמוד ולהתקרב לערכי מסורת והווידת, מהווים סימפטומים בריאים, שעשויים להביא, בראש ובראשונה, לקירוב הלבבות ולהגביר את אהבת ישראל, שאחריתה אהבת ה' ואהבת התורה והמצוות.

אחד ההישגים החשובים של המדינה, שיתכן שהציל את אחדות האומה ואת שלימותה, לפחות בדור זה, הינה הענקת הסמכות הבלעדית לנישואין וגירושין למערכת השיפוט הרבני. בזה הוכרה ההלכה כשלטת במדינת-ישראל, לפחות בתחום החשוב של המעמד האישי. הנהגת נישואין וגירושין אזרחיים במדינת ישראל, היתה מביאה בהכרח לפילוג מוחלט בעם, והיה זה מעוות שלא יוכל לתקון גם בדורות הבאים.

נוסף לכך, נקבע צביון יהודי מסורתי בשטחי חיים שונים, כגון: הנהגת הכשרות בצבא ובמוסדות המדינה; מכלול חוקי התורה ושמירת המצוות שנחקבלו ונקבעו בצה"ל כפקודות יסוד, וקביעת השבת כיום מנוחה לרוב השירותים הציבוריים. כל זה קובע, במידת-מה, את דמותה היהודית-רוחנית של המדינה ואת ייחודה במשפחת העמים ומשתלב בהרמת כבוד מדינת-

לבעיות דת ומדינה

ישראל וקרנה בקרב העמים, עקב מבצעה הצבאיים-החלוציים של המדינה והישגיה בהפרחת השממות, בקיבוץ גלויות ובתנופת הבנין והיצירה. ברם, כבואנו להשקיף על הבעיה מנקודת-השקפה של תורת-ישראל וחזון-הנביאים, אין אנו יכולים להתברך בהישגים אלה, בתקופה שהיתה צריכה להביא את העם לשיא ההתעלות גם בשטח הרוחני ושנועדה מלכתחילה לסלול את דרך הגאולים לפני העם ולהגשים את ראשית מאווי התזון המשיחי בעולם. השתבצנו במשבצת חילוניות, ללא רוממות של הזון ובואי וללא התעוררות רוחנית ראויה לשמח, כפי שהתווה נביא ישראל.

אין העקרון הרמוקראטי חל על חוקי היסוד של התורה

על אף שמדינתנו הינה מדינה דמוקראטית מיסודה, המושתתת על עקרון חופש הפרט, ומערכת חוקיה וסדרי-שלטונה נקבעים על-ידי ביטוי חופשי של רצון העם, אין עקרון זה יכול לחול על חוקי-יסוד מקודשים של תורת-ישראל, המהווים את שורש נשמתו של העם, ואת תוכן ייחודו הנצחי על פני העולם כולו.

ערכים מקודשים אלה, הם בבחינת אקסיומות מובנות מאליהן, שניתנו מן השמים ונתקבלו כבר על-ידי העם במעמד-הר-סיני, בהכרזת "נעשה ונשמע".

הם חזרו ונתקדשו בברית-דמים ובמסירות-נפש עצומה של כל הדורות, ואינם חייבים לעמוד למבחן מחודש של רצון העם בדור הזה. את סוד קיומו של העם ואת נס הגאולה המחודשת הצפון בתקומת המדינה, יש לזקוף לזכות הערכים המקודשים הללו של תורתנו, ששמרו על שלימות העם והיוו חייך ותריס בפני גלי הטמיעה וההתבוללות.

אין מדינת-ישראל יכולה להשתחרר מהתחייבויותיו ההיסטוריות של העם לשמירת המורשת הנצחית של ערכי התורה ומוסר הנביאים, שהיוו מראשית הווייתם את תוכן חיינו ודמותנו הלאומית והרוחנית. אין היא רשאית להתכחש למשימות הרוחניות המתחייבות מתקופת התזון המשיחי של נביאי ישראל, שראשיתה בתנועת השיחרור והתקומה של מדינת-ישראל ואחריתה לימות-המשיח ולעתיד-לבוא.

שני קטבים אלו של דברי ימי עולמו של ישראל — הראשית המיוצגת על ידי מעמד הר סיני, והאחרית שהיא חזון הגאולה לאחרית-הימים — היוו את הכוח המניע והמפעיל של כל מערכת התקומה של העם. התעלמות מהם, או העמדתם הפורמאלית לבחירה מחודשת של העם, מול אלטרנטיבה הרת-

שלמה גורן

אסונות של "ככל הגויים בית-יהודה", משמיטים מתחת רגלינו את הבסיס האיתן לזכות קיומנו כעם וכמדינה, ופוגעים בזכויותינו הנצחיות על ארץ-ישראל.

הלאומיות והדת משלימות זו את זו

מאז ומעולם, היתה ידועה ומובנת מאליה, לעם היהודי ולעולם כולו, הזהות המוחלטת שבין היהדות כמביעה את ייחודו של ישראל, לבין תורתו, בין חובותיו של האיש כיהודי, לבין חובותיו כלפי שמים, המתבטאים בקיום מצוות התורה ואהרותיה. כן היתה זהות ואחדות בין מטרותיו ושאיופתיו הלאומיות של העם היהודי, לבין מטרותיה ושאיופתיה הלאומיות והרוחניות של תורת-ישראל, הבאות לידי ביטוי הולם בחזון נביאי ישראל לאחרית הימים. אין התורה והנביאים מכירים באפשרות של הפרדה בין המטרות הלאומיות שלנו לבין הדת. שתיהן, הלאומיות והדת, הלכו שלובות זו בזו לאורך כל ההיסטוריה היהודית רבת-הגבורה, העקובה מדם; ושתייהן, לא רק שמשלימות זו את זו, אלא גם חופפות אחת את רעותה. שכן ערכי האמונה, המוסר והחברה הגלומים בתורה, הם אשר קבעו את יסודות הלאום שלנו, ועל-פיהם נקבע ייחודו של העם בעולם כולו. קיום המצוות המעשיות ואורח החיים החברתי הנעלה של תורת-ישראל, היוו מאז ומתמיד את המסגרת לייחודו ולקביעת אופיו וצביונו המיוחד של עם ישראל בעולם. אורח חיים זה, ביטא את ייחודנו כלפי פנים, ואת זהותנו המיוחדת כלפי חוץ.

התורה קדמה ללאומיות, הן מבחינת תוכנם של המושגים והן מבחינת סדר היותם. כי לאומיותנו נוצקה על היסודות הרוחניים והמוסריים של תורתנו, ולאור משימותיה וחזונה. כך שכל הפרדה בין הדת והמדינה, פוגעת בשלימות העם ובאחדותו, ומרוקנת את חזון המדינה מתוכנו.

בעמים אחרים, מוצדקת הפרדה של הדת מן הלאום, בהיות לאומיותם מבוססת על ערכים חילוניים, המהווים גורמי-בראשית לקיומם של עמים אלו, כגון: גזע, מוצא, שפה, אופי וטריטוריה. כל אלה, כאשר הם מתמזגים ומשתלבים ביחד בחברה אנושית גדולה, קובעים את הייחוד הלאומי שלה, ללא כל קשר וזיקה לדתם ולאמונתם השונה של בני חברה זו. נוסף לכך, דתם משותפת לבני עמים שונים, כך שאינה יכולה לשמש גורם מכריע בייחודו של העם.

לא כן ביחס לעם ישראל, המפורד ומפורד בין עמיתבל ומדבר בכליל לשונות. לו אין כל יסוד, בתנאים כאלה, לבסס את ייחודו ואת לאומיותו

לבעיות דת ומדינה

על מכנה משותף כלשהו של תכונות סגוליות כמו אצל עמים אחרים. היסוד האחד, האיתן והנצחי המשותף לכל תפוצות ישראל, לעדותיו, לשבטיו ולפלגיו — היא תורת ישראל, המאפיינת את אומתנו כאומה ומעניקה לה את העליונות הרוחנית על פני עמי תבל. הדת היא המכנה המשותף הייחודי של העם היהודי.

הפרדת הדת מהמדינה — תמיט שואה

כבר הגדיר אחד מאדירי-הרוח שלנו (מן המאה העשירית), הוגה הדעות רב סעדיה גאון, את הזהות שבין ישראל לתורתו, באמרו: "כי אומתנו אינה אומה, כי אם בתורתיה". וכיון שאמר הבורא, שהאומה תעמוד כל ימי עמידת השמים והארץ, מן ההכרח שתורותיה יעמדו אף הן כל ימי השמים והארץ. וכן אמור בירמיה (ל"א, ל"ה): "אם ימוש החוקים האלה מלפני נאום ה', גם זרע ישראל ישבתו מהיות גוי לפני כל הימים".

אמת זו היתה מקובלת וידועה במשך אלפי שנות קיומנו כעם, והיא מתאמתת כעת יותר מתמיד. הנסיון להפריד בין הדת למדינה, דומה לנסיון הפרדת הנשמה מן הגוף. נסיון זה יביא בהכרח לניתוק הזיקה והקשר בין העם היהודי בתפוצות לבין מדינת ישראל, מאחר שעיקר קיומה של הגולה היהודית, מושתת על הזיקה לדת ישראל ולתורתו. ואם כי אחד המרבה ואחד הממעיט, אין נכס או ערך אחר המאחד אותנו על פני התפוצות. חוץ מערכי המסורת והדת.

ההיסטוריה רבת התמורות והיגון של עם ישראל מוכיחה, שכל נסיון שנעשה, מבפנים או מבחוץ, להפריד בין ישראל, כלאום, לבין אביהם שבשמים, ולו גם במסווה של העברת הדת לתחום עניינו של הפרט, נדון לכשלון והמיט שואה על העם גם מבחינה לאומית. עדות לדבר מצויה בתקופת מלכי ישראל בימי הבית הראשון, שהיתה רצופה סטיות מדרכי השם והתורה, עליה כתוב: "ויעד ה' בישראל וביהודה, ביד כל נביאי כל חוזה, לאמור: שובו מדרכיכם הרעים ושמרו מצוותי, חקותי, ככל התורה אשר צויתי את אבותיהם, ואשר שלחתי אליכם ביד עבדי הנביאים. ולא שמעו ויקשו את ערפם... וימאסו את חקיו ואת בריתו אשר כרת את אבותם ואת עדותיו אשר העיד בם, וילכו אחרי ההבל ויהבלו, ואחרי הגוים אשר סביבותם, אשר צוה ה' אותם לבלתי עשות כהם" (מלכים ב', י"ז, י"ג—ט"ו).

נוסף לכך, הרי כל זכויותינו על ארץ-ישראל מבוססות על התורה ועל חזון הנביאים, וכל כיסופי הגאולה של הדורות, היו מכוונים לתקופת התחיה

שלמה גורן

הלאומית, כשהיא משתלבת בתחיה דתית קוסמית, שכולה רצופה רוח, דעת ויראת ה'. ואם זכינו, בחסדי ה', לניצני הגאולה הראשונים בשלושת יסורי דותיה — כיבוש הארץ, כוננות המלכות בישראל וקבוץ גלויות — יהיה זה משגה חמור ביותר, לכרות במורדינו ענף זה שאנו יושבים עליו, ושביצלו אנו חוסים מבחינה משפטית, מוסרית והיסטורית. כי אין בכוח ההיסטוריה עצמה, כשאינה מלווה בערכים מקודשים של תרבות ומסורת, להעניק לעם את ייחודו ואת זכויותיו, כאשר התנהגותו ואורח-חיוו נוגדים ערכים אלו. כל זה מחייב אותנו להכיר בזהות המוחלטת בין ערכי הדת לערכי החזון והלאום הגנוזים בתורת ישראל.

כפיה ממלכתית לקביעת צביון חיי העם

אמנם, ישנם יחידים, גם בחוגים הדתיים, שדוגלים בהפרדה בין הדת והמדינה, וטעמם ונימוקם עמם. הם טוענים, שהשימוש בחוקי המדינה כאמצעי כפיה בנושאי דת, יוצר ריאקציה ומערור שנאה נגד הדת. אמנם, יש משהו מן האמת בטענות אלו, אך גם בפתרון בעיה זו, אנו חייבים להשען על התורה ועל ההלכה. וכבר קבעו חכמי התלמוד והאגדה, שגם מתן התורה במעמד הר סיני היה תוך כפיה, שכפה הקב"ה עליהם הר כגיגית, על אף הפגיעה, כביכול, בזכות הבחירה החפשית של האדם שהיתה בכך, אשר לפי דברי הרמב"ם: "הוא עיקרון גדול והוא עמוד התורה והמצוות, שאין הכורא כופה בני-אדם ולא גוזר עליהם לעשות טובה או רעה, אלא הכל מסור להם". על עקרון זה של חופש הבחירה של בני האדם גם מבוססת אדיאת השכר והעונש של התורה, כפי המפורש ברמב"ם בהלכות תשובה. אך כל זה אמור בכפיה שמיימית על היחיד, שעל כך אמרו חז"ל: "שכר מצווה בהאי עלמא ליכא", וכן אין עונש עבירה בעולם הזה ליחיד. אבל כאשר הדבר נוגע לקביעת צביון החיים לעם כולו, מחייבת התורה ומחייב מוסר הנביאים כפיה ממלכתית, כדי ליצור את המשטר החברתי המתוקן, כמו ביתר שטחי החיים. לכן הזהירה אותנו התורה עצמה מעונשי שמיים במוכחות ובקללות, וכן התריעו על כך הנביאים השכם והערב.

אנו חייבים, איפוא, על-פי ההלכה ועל-פי כל כללי ההגיון, להפעיל את כל האמצעים הממלכתיים, על-מנת להבטיח את קיום התורה, ערכיה ומשפטיה על-ידי העם, ולהשתית אותם על יסודות קונסטיטוציוניים, ללא הפרדה ופירוד בין דת ומדינה. זוהי המשימה העליונה שלנו וזוהי מטרת חזון הגאולה, כלשון הרמב"ם על מלך המשיח: "ויתקן את העולם כולו לעבוד

לבעיות דת ומדינה

את ה' ביחד, שנאמר: 'כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה, לקרוא כולם בשם ה', לעבדו שכם אחד'."

כל האמור לעיל, נוגע לחוקי-היסוד של התורה והדת, שיש להם זיקה ישירה לקביעת המשימות ההיסטוריות, צביונו ודמותו הממלכתית הכוללת של העם. חוקי-יסוד אלה של התורה, חייבים להפוך לחוקים אינטגרליים של המדינה, על-מנת לשוות לחייה הציבוריים אותה דמות עילאית שמושגת ממכלול המידות והמצוות של תורת ישראל, ולהשיג את העליונות הרוחנית שעליה ניבאו נביאי ישראל: "והלכו גויים לאורך, ומלכים לנגה זרחך".

צריך להיות שילוב מלא בין ההלכה לחוק, בין המדינה לדת, בין התורה למעשה, אבל אין הדברים אמורים ואינם נוגעים לרשות היחיד של האזרח ולהתנהגותו האינדיבידואלית שלא בתחום הציבורי ולא בפומבי. בקשר לכך, אנו חייבים אמנם להפעיל את כל אמצעי ההסברה והשכנוע, כדי להחזיר את היחיד לדרך התורה והמצווה, אך אין לנו זכות להפעיל את סמכויות המדינה, על-מנת להשפיע על אורח חייו הפרטיים של האזרח. בכגון זה מחייבת תפיסתנו הממלכתית וגישתנו הדמוקראטית, לתת ליחיד לנהוג לפי הכרתו ומצפונו, ושכרו על מעשיו הטובים ועונשו על הרעים — נתון בידי שמים.

מחובתנו, איפוא, להבטיח את צביונה הרוחני העליון של המדינה ולהחדיר בה את חזון הגביאים, עד שכל רואיה יאמר: "ישראל אשר בך אתפאר".